

КОЗАЦТВО ТА ЦЕРКВА

Митрополит Димитрій РУДЮК

СВЯТИЙ БЛАГОВІРНИЙ ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ І ЙОГО РОЛЬ У ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ІЄРАРХІЇ 1620/21 РР.

У статті розглянуто події відродження української православної ієрархії 1620/21 років, яким минає 400 років. Розкрито причини та наслідки, які призвели до втрати Православною Церквою у Речі Посполитій своєї ієрархії на початку XVII ст. Висвітлено роль українського козацтва, зокрема його гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, у процесі відновлення православної ієрархії Київської митрополії у 1620/21 рр.

Ключові слова: *гетьман, єпископ, ієрархія, козацтво, лицарство, митрополит, патріарх, православ'я, собор, церква, унія.*

Діяльність українського козацтва впродовж більшої частини його історії стабільно асоціюється також із захистом православної віри та Східної Церкви. Опіка над ними спостерігається від початку XVII ст. і, якщо зупинятись на особистому внеску українського лицарства, то першим спадає на пам'яті постать гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (р. н. невідомий – † 1622). Цей знаменитий полководець справді належить до історичних постатей великого масштабу. Вивчення життя та діяльності гетьмана на тлі доби, у якій він жив, спонукає істориків поглиблено досліджувати цю проблематику в різних ракурсах, зокрема і в церковному.

Появився на світ майбутній козацький гетьман у родині представника дрібної православної шляхти недалеко від м. Самбора у Руському воеводстві. Вже у цілком свідомому віці (яку б дату народження із запропонованих дослідниками ми б не приймали), очевидно був свідком репресивних дій спрямованих проти Православної Церкви після прийняття унії наприкінці XVI ст. У 1592–1598 рр. навчався в Острозькій школі, де мав можли-

вість здобувати знання і спілкуватися з видатними українськими інтелектуалами, які, як відомо, на той час переважно походили з церковного середовища. Розумно припустити, що таке оточення сформувало у молодій людині шанобливе ставлення до «отчої» Церкви. «Можливо, саме в Острозі, він написав працю [полемічний трактат] «Пояснення про унію», де виступав на захист православ'я¹. Нажаль, ця робота не зберіглася.

Наступною площиною, в якій слід розглядати причетність Петра Сагайдачного до справ українського православ'я, є діяльність у статусі козацького воєначальника. Контакти з церковним середовищем визначалися не лише вихованням та світоглядом шляхтича-козака, але і специфікою еволюції ставлення козацтва до православ'я.

На ранньому етапі свого становлення, особливо у другій половині XVI ст. козацтво серед інших ознак ідентифікувалось як сила християнського світу, яка протистоїть османсько-мусульманській загрозі. Наприкінці цього століття та у перші десятиліття наступного XVII ст. низка кардинальних змін у релігійному житті поступово спонукала новий суспільний прошарок висловити свою зацікавленість церковними процесами, а згодом стати їхнім активним учасником. Увагу козацтва привернув активний наступ на православ'я Католицької Церкви за підтримки королівської влади, а згодом і уніятів, після подій 1596 р.

Як з'ясував С. Плохій, документально зафіксовано, що вперше релігійні мотиви у діяльності козацтва простежуються під час повстання під проводом Северина Наливайка, який за намовою Костянтина Острозького вчинив кілька нападів на маєтності прихильників унії, таким чином у цих подіях «козаки були радше зняряддям, ніж самостійним чинником»². Для уніятів, і не лише для них, виявилось достатньо і цього прецеденту, щоб наректи всіх православних «наливайківцями» і відтоді тісно пов'язувати козацькі повстання зі справою захисту православної віри.

У 1610 р. козаки вже з власної ініціативи втрутились в релігійне протистояння – подали до київського гродського суду першу протестацію на захист православ'я. Предметом протисто-

¹ Гуржій О. І., Корнієнко В. В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. – К.: Україна, 2001. – С. 26.

² Плохій С. Наливайкові віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – К.: Критика, 2005. – С. 143.

яння стали дії Антонія Грековича, намісника уніяцького митрополита Іпатія Потія, який тиском і погрозами спонукав київське духовенство прийняти унію. Уніяцький клірик у своїй протестації вказував, що православне духовенство у змові з козаками чинило перешкоди його планам. І хоч духовенство Української Православної Церкви та українські лицарі заперечували звинувачення Антонія Грековича, консолідація зусиль обох станових прошарків була неминучою. Передумови до такого союзу вірно констатував вже згаданий С. Плохій: «Важливим чинником у виборі козацтва було те, що саме рідні козацтву “креси” стали на початку XVII століття притулком для витісненого з Галичини православного духівництва. Дві опозиційні групи зійшлися разом та знайшли прихисток від уряду у віддаленому від головних центрів польської влади Придніпров'ї»³.

Важливо, що протестація 1610 р. щонайменше формально представляла колективну, консолідовану позицію, будучи написаною від імені всіх товаришів Війська Запорозького, яке тоді допомагало Речі Посполитій у війні з Московією (козаки усвідомлювали, що ймовірність репресій проти них за таких обставин мінімальна).

Невдовзі внутрішньополітична кон'юнктура полегшила козацтву реалізацію окремих планів. Оскільки у 1617–1618 рр. козаки Сагайдачного брали участь у польсько-московській війні, допомагаючи королевіччу Владиславу, гетьман використав можливість наполегливіше висувати до влади Речі Посполитої низку вимог як політично-економічного характеру, так і спрямованих на захист Православної Церкви. Насамперед під тиском козаків і, очевидно гетьмана особисто, а не інших соціальних прошарків українського суспільства (як це відбувалось у попередні роки), 1618 р. сейм повернувся до обговорення проблеми заспокоєння «релігії грецької». Піднімати це питання довелось, адже перед виходом у похід на допомогу Владиславу, козаки на раді у червні 1618 р., що відбулась на р. Рось, висунули до влади вимоги «припинити наступ уніятів на Православну Церкву та забезпечити запорожцям віросповідну свободу»⁴. Приблизно у той час

³ *Плохій С.* Вк. праця. – С. 146.

⁴ *Сас П. М.* Польсько-московська війна 1617–1618 // *Енциклопедія історії України / Голова ред. колегії В. А. Смолій.* – К.: Наукова думка, 2011. – Т. 8: Па-Прик. – С. 391.

гетьман, старшина та все військо фігурують як фундатори нової православної обителі – Трахтемирівського монастиря.

1618 р. козацтво фізично усунуло свого давнього ворога о. Антонія Грековича, чим довело свою готовність вдаватись у справі захисту православ'я і до вкрай радикальних дій. Цей акт можна розглядати як симетричну відповідь на насильство, до якого часто вдавались при підтримці чи потуранні влади уніяти. Цим козацчина засвідчила, що готова задля охорони прав Української Православної Церкви використовувати і силові методи, а зброя в умовах свавілля, яке панувало у Польсько-Литовській державі, часто була куди переконливішим аргументом аніж владні постанови чи універсали. У липні 1619 р. повторно обраний гетьманом Петро Сагайдачний скликав у Києві раду, на якій зпоміж іншого було ухвалено взяти під оборону Війська Запорозького Православною Церкву.

У втручанні в релігійну боротьбу великого нового стану насаперед були зацікавлені його заможні прошарки, формальним і реальним проводирем яких був Петро Конашевпич-Сагайдачний. Реєстрове козацтво прагнуло всіляко поширити свій вплив поза низові території, утвердитись «на волості», а для реалізації такої мети цій силі «треба було дбати про те, щоб з різними елементами тутешньої суспільності пошукати певних... зв'язків, спільних інтересів»⁵. Духовенство підтримку козаків використовувало, однак певний час вважало за необхідне офіційно співробітництво не афішувати.

У наступні 1620–1621 рр. українське лицарство перейшло до рішучіших дій і майже повністю перебрало на себе ініціативу в справі захисту інтересів Української Церкви. Вкрай терміновим і надзвичайно гострим питанням існування цієї інституції на той час стала фактична відсутність вищої ієрархії – церковний організм від часу Берестейської унії обезкровлювало поступове зникнення керманичів, висвята ж нових була *de jure* неможливою. Окремі дослідники припускають, що на початку 1620 р. відправлене до Москви гетьманом Петром Сагайдачним посольство провело попередні переговори щодо висвячення українсько-білоруського єпископату з Єрусалимським патріархом Феофаном III,

⁵ Грушевський М. Історія України-Руси: В 10-ти тт., 11-ти кн. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. 7. – С. 400.

який у той час перебував з візитом у царя. Інші науковці вважають, що про подібні контакти нічого достеменно невідомо. Згодом козацтво довело свою підтримку православ'я важливим демонстративним кроком, персональним ініціатором якого був гетьман Петро Сагайдачний. Орієнтовно наприкінці весни – на початку літа 1620 р. Військо Запорозьке на чолі із своїм зверхником вступило до Київського Богоявленського братства (часто зустрічається датування цієї події 1615 р.), а отже долучилося до місцевих міщан і шляхтичів, які створили це об'єднання.

Наступним подіям судилося стати переломними в історії Українського Православ'я. Особливо важлива роль в цих епохальних перемінах судилася Петру Конашевичу-Сагайдачному. Єрусалимський першоієрарх, прибуваючи на українські терени у березні 1620 р., свідомо тримався контрольованих козацчиною теренів, адже знав, що польський уряд вважає його османським шпигуном і московським агентом. Для козацтва важливим був той момент, що «Феофан мав повноваження від Константинопольського патріарха полагоджувати всі негаразди, що існували в церквах, належних до Константинопольського патріархату...»⁶. Військо Запорозьке і особисто гетьман Петро Сагайдачний взяли патріарха під свою опіку. Місцеві православні наполегливо прохали Феофана допомогти облаштувати місцеві церковні справи, натомість патріарх у середині серпня відповів закликом обрати собі єпископа, але про проведення висвяти тоді не йшлося. Вже у жовтні, коли патріарх направлявся до молдавського кордону, вісті про поразку під Цецорою змусили польського чиновника, який його супроводжував, покинути ескорт, а ієрарх повернувся із козацьким супроводом до Києва.

Для української еліти, як лідерів козацтва так і шляхти, було очевидно, що настав момент реалізувати багаторічне прагнення відновити православну ієрархію, адже панівна верхівка Речі Посполитої, у зв'язку із загрозою з боку Османської Порти, буде неспроможна завадити цьому процесу. Ймовірно Феофан побоювався здійснювати висвячення, однак прохачі, насамперед козаки вельми наполягали, кажучи «Не був би ти патріар-

⁶ Демочко В. Роль козацтва на чолі з П. Сагайдачним у відновленні та розвитку церковного життя в Україні в першій половині XVII ст. // Волинські історичні записки. – 2008. – Т. 1. – С. 30.

хом... якби превелебність твоя народові руському митрополита й єпископів не посвятив»⁷, і прозоро натякнули, що у випадку відмови можуть позбавити своєї протекції. У літописі Густинського монастиря вказано, що висвята ієрархів відбулася «со советом... наіпаче же гетмана войска Запорожского Петра Сагайдачного»⁸. На особливу роль у цих подіях керівника городевої козацької старшини вказував у своїй фундаментальній праці і М. Грушевський⁹.

З проголошенням унії на Берестейському соборі 1596 р. та визнанням її на польському сеймі 1597 р., православне духовенство, яке не підтримало цього «акту злуки» з Римом, було поставлене в Речі Посполитій поза законом. З кожним роком, упродовж першого десятиліття XVII ст., правовий стан православних погіршувався, хоча вони рішуче обстоювали свої права і привілеї на сеймах. Уніати також себе називали представниками «грецької релігії» і людьми «грецького закону», тому зухвало претендували на всі старожитності православних. Не підтримали унії лише два єпископи: Львівський – Гедеон Балабан, і Перемиський – Михаїл Копистенський, які втратили права церковно-громадського стану в Речі Посполитій та були проголошені поза законом. Вибори нових православних ієрархів на місце єпископів-апостатів стали неможливими. «Подавець церковних хлібів» – польський король – не дозволяв цього робити. Один по одному відійшли до вічних осель непохитні оборонці віри православної: 1607 року спочив Львівський єпископ Гедеон Балабан, на початку 1608 упокоївся благовірний князь Костянтин Острозький, а у 1610 році преставився і Перемиський єпископ Михаїл Копистенський. Не зважаючи на повну безправність, українська православна спільнота явила в цей час могутню внутрішню силу. Спершу в авангарді опору унії стали православні братства, а згодом козацтво, яке все більше ототожнювало свою боротьбу з захистом прав переслідуваної Православної Церкви.

4 лютого 1620 р. до Путивля прибув Єрусалимський патріарх Феофан, який, покинувши межі Московської держави, на-

⁷ *Борецький Йов, митрополит*. Протестація. – Режим доступу з: <http://litopys.org.ua/suspil/sus46.htm>

⁸ *Летопись Густинского монастыря // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских*. – 1848. – № 8. – С. 13.

⁹ *Грушевський М*. Вк. праця. – Т. 7. – С. 436.

правився до колиски Давньої Руси – Києва. Дорогою він відвідав Густинську обитель, а потім зупинився в Прилуках, де його радо зустрів гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний з безліччю козаків. У супроводі новоявлених захисників православ'я, патріарх Феофан 22 березня прибув до самого Києва. Він зупинився у паломницькому будинку Київського Богоявленського православного братства при монастирі на Подолі. Козаки поставили навколо цього місця сторожу і, за висловом літописця, «аки пчолы матку свою, тако святійшого отця і пастиря вівці словеснії від вовків ворожих стережаху»¹⁰. Разом з Єрусалимським патріархом до Києва прибули ще два архиереї: Софійський митрополит Неофіт та Страгонський єпископ Авраамій. Їх супроводжували екзархи двох інших східних патріархів архимандрит Арсеній з грамотою від Константинопольського патріарха Тимофія та протосинкел ієромонах Йосиф з грамотою від Олександрійського патріарха Кирила Лукаріса. Дійсність і правдивість повноважень Єрусалимського патріарха Феофана підтверджували Константинопольський, Олександрійський та Антіохійський патріархи про що свідчить Іов Борецький у своїй «Протестації»: «Про те ж живі й листовні підтвердження з Єрусалима і з Константинополя чули ми і бачили; по-третє, константинопольський, александрійський і антіохійський святі патріархи листами посвідчують, що є він патріархом і що по ялмужну (милостиню) святу в peregrинацію цю вирушив; по-четверте, що нам митрополита й єпископів посвятив, чим in summa свою патріархію довів»¹¹.

Приїзд патріарха Феофана до Києва викликав неабиякий інтерес та щиросерду радість православного люду. Навколо патріарха згуртувалась капітула митрополії Київської і Галицької, православне духовенство. З усіх куточків України до Києва стали прибувати представники православних братств, єпархій. Певна річ, церковно-урядуюча діяльність патріарха у Києві в цей час не могла носити відкритого характеру, вона вершилась всупереч бажанню польської влади і без будь-якої підтримки з боку офі-

¹⁰ Орловский П., протоиерей. Участие запорожских козаков в восстановлении Иерусалимским патриархом Феофаном православной западно-русской иерархии в 1620 г. и Киевский церковный собор 1629 г. – К., 1905. – С. 17.

¹¹ Борецький Йов, митрополит. Протестація.

ційних властей»¹². Не підлягає сумніву соборний характер цієї діяльності¹³.

Перш за все дії Єрусалимського святителя були спрямовані на те, щоб поставити єпископів на вдовуючі українські православні кафедри. Патріарх Феофан першим висвятив на єпископа Перемиського ігумена Межигірського Спасо-Преображенського монастиря Ісаю Копинського. Це сталося 6-го жовтня 1620 р. в Богоявленській церкві Києво-Братського монастиря при закритих вікнах і при тихому співі. Через три дні, 9-го жовтня, у тій же братській Богоявленській церкві, так само було рукоположено на митрополита Київського ігумена Михайлівського Золотоверхого монастиря Іова Борецького. Невдовзі архієпископом Польським став Мелетій Смотрицький.

Саме цього часу поляки програли військову кампанію проти турків. З цього приводу король скликав у Варшаві сейм. На нього прибули депутати від православних. Вони вже були поінформовані про те, що у Києві фактично була відроджена православна ієрархія. Один з православних делегатів, чашник землі Волинської Лаврентій Древинський, відкрито виступив з промовою проти утисків православних у Речі Посполитій. Зокрема він сказав: «Тепер, звичайно, перед страшною небезпекою для республіки, ваша величність напевно більшу частину ратників потребуватиме від народу греко-руського сповідання. Але як цей народ підставить свої груди для захисту нашої держави, якщо залишаться незадоволені його потреби та прохання? Як може він звернути свої зусилля, щоб здобути нам вічний мир, не маючи внутрішнього миру та спокою у своєму домі? Чи стане він щиро, з мужністю та ревністю гасити своєю кров'ю палаючі стіни держави, коли бачить, що не хочуть загасити полум'я, від якого горять його домашні стіни?»¹⁴. У відповідь на цю промову король разом з сеймом знову затвердив для спокою православних сеймову конституцію 1607 р. і обіцяв на майбутнє роздавати церковні бенефіції, спираючись саме на неї. Король забороняв всяке пере-

¹² Жукович П. Сеймовая борьба православных западно-русского дворянства с церковной унией. – Вып. 1. – Санкт-Петербург, 1901. – С. 48.

¹³ Карташев А. История Русской Церкви. – Москва: Эксмо, 2005. – С. 140.

¹⁴ Макарий Булгаков, митрополит. История Русской Церкви. – Кн. 6. – Москва: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1994. – С. 142.

слідкування та утиски православних за їхню віру, надав повну свободу у відправі богослужінь, підтримав усі права і привілеї та вольності, даровані православним його предками, рівно ж як і права православних братств та засвідчував, що у майбутньому буде давати їм православних владик, архимандритів та ігуменів і роздаватиме церковні маєтки, що були призначені їм здавна. Однак православні депутати не ризикнули у такий складний момент звертатися до короля з проханням про легалізацію нововисвячених владик. Польський король Сигізмунд III 10 листопада 1620 р. прямо з сейму відправив свого посла з листом до патріарха Феофана, прохаючи його, щоб він схилив запорожців бути слухняними королівській волі та виступити на боротьбу з ворогами Речі Посполитої.

Тим часом, 7 січня 1621 року, Єрусалимський патріарх залишив Київ і в супроводі нововисвячених владик, духовенства та великої кількості народу, під охороною козаків, попрямував до молдавського кордону. Дорогою, у Трахтемирівському монастирі та в Білій Церкві, патріархом були звершені ще три архиерейські хіротонії: Трахтемирівського архимандрита Єзекіїля Курцевича поставлено на єпископа Володимирського і Берестейського, ігумена Ісаакія Борисовича – на єпископа Луцького і Острозького та ігумена Паїсія Іполитовича – на єпископа Холмського. На Пінську кафедру патріарх поставив грека Авраамія, єпископа Страгонського. Тут патріарх Феофан просив гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного виконати волю короля – козакам виступити на війну проти турків.

Наприкінці січня Єрусалимський патріарх прибув у прикордонне містечко Буша. Тут відбувся останній собор нашої Церкви за участю патріарха, який розглянув «устав, чин і обичаї». Зокрема, собор звернув увагу на декілька звичаїв і традицій, які суперечили благочестю і постановив «ізнести їх із Церкви Христови». Що ж це були за звичаї, що вкоренились, як неправильні, в нашій Церкві? Перший: при звершенні причастя мирян триразове подання Святих Дарів з розділенням імен Божих: Отець, Син і Святий Дух, замість одного подання Святих Таїн з виголошенням слів: «Тіло і Кров Господа і Бога і Спаса нашого Ісуса Христа подається рабу Божому (ім'я) на відпущення гріхів і життя вічне». Другий: причастя часточками інших проскур, а не часточками самого Агнця. Третій: святкування десятої п'ятниці.

Четвертий: поминання провідної неділі біля церкви на гробах християнських з «музикою і корчмами», замість молитовного поминання в храмі. П'ятий: напування, під час таїнства шлюбу, яким-небудь напоєм зі співом «Тіло Христове прийміте». Всі ці звичаї собор засудив. Крім цього на соборі патріархом була написана і вручена митрополитові Іову Борецькому грамота з означенням діяльності патріарха, викладенням соборних постанов і патріаршого заповіту нововисвяченим ієрархам, щоб вони «єдиноисленно утішалися, промишляли і совітовались о добром і спасенном Церкви Христовой»¹⁵. 12 березня 1621 р. патріарх в'їхав на територію Валахії.

Після від'їзду Єрусалимського патріарха Феофана продовжилася соборна діяльність відродженої ієрархії Української Православної Церкви, зокрема її предстоятеля митрополита Іова Борецького. Вже незабаром відбувся київський травневий церковно-народний собор. Це сталося у дні Святої Тройці 20 травня 1621 р. На собор прибуло майже все православне духовенство. Детальних історичних свідчень про цей собор не зберіглося. Але можна з упевненістю сказати, що головним питанням на соборі було досягнення нововисвяченою ієрархією правочинного становища в державі, також розглядалося питання про повернення православної ієрархії старожитніх прав і вольностей, які вона втратила з впровадженням унії.

На початку березня 1621 р. з'явився т. зв. «Меморандум», на сторінках якого козаки висловлювали рішучу підтримку православію¹⁶. Співпраця православної ієрархії з козацтвом продовжувала набирати обертів. На козацькій раді в Сухій Діброві (15–17 червня 1621 р.) були присутніми понад три сотні духовних осіб на чолі з новообраним митрополитом. Київський першоієрарх Іов Борецький звернувся з промовою про утиски православних, а слідом за ним виголосив листа від патріарха Феофана гетьман Петро Сагайдачний. На хвилі емоційного піднесення козацтво присягнуло боротися за православну віру навіть ціною власного життя. На цьому ж зібранні було прийнято рішення допомагати Речі Посполитій у боротьбі з Османською Портою, але за умови

¹⁵ Булгаков Г. Западно-русские православные церковные соборы, как органы церков. Опыт историко-канонического исследования. – Курск, 1917. – С. 142.

¹⁶ Демочко В. Вк. праця. – С. 31.

визнання нововисвяченої православної ієрархії та традиційної вимоги заспокоєння «грецької релігії». Рада відрядила до короля делегацію очолену від козаків Петром Конашевичем-Сагайдачним, а від духовенства єпископом Володимирським Ізекиїлом Курцевичем¹⁷.

Посольство прийняли загалом ввічливо, однак влада ухильно, але однозначно давала зрозуміти, що не бажає приймати рішення ані щодо скасування унії, ані щодо визнання нової православної ієрархії. Щоправда монарх призупинив дію універсалів, спрямованих проти нововисвячених єпископів. Гетьман Петро Сагайдачний натомість був задоволений результатами посольства, вважав що існують перспективи розв'язання наболілих питань на майбутнє, забуваючи, що королівські обіцянки виголошені під тиском обставин. Лідер реєстрового козацтва, який представляв інтереси старшини, був аж надто лояльним до слів Сигізмунда III.

Якщо два попередніх собори в основному розглядали питання правового становища Православної Церкви в Польсько-Литовській державі, то наступний Київський собор – «Совітування о благочестії» – був присвячений питанням внутрішнього церковного впорядкування та управління, а також переважно розглядав питання пастирського характеру¹⁸. Відносно часу скликання цього собору відомо, що він проходив після Хотинської битви 1621 р. Головне завдання, яке ставив перед собою собор – «заховати і рости в народі руському віру і догмати Церкви Східної». У 24-х постановках цього собору викладено думки про сутність, міру і принципи пастирського впливу на життя вірян. Собор вказував, що треба робити православному пастиреві, аби бути високоморальним. Перш за все – очистити себе від гріха, викоренити зло і насадити добрі діла через дотримання заповідей Божих. Негативний приклад пастирства собор вбачав у діяльності єпископів-уніатів. Узагальнюючи, постанови собору «Совітування о благочестії» можна поділити на три групи: постанови, які стосуються особистих моральних якостей пастирів, постанови про міри пастирського морального впливу, який може здійснюватися тільки через особистий приклад пастирів, постанови

¹⁷ Грушевський М. Вк. праця. – Т. 7. – С. 458–460.

¹⁸ Ісіченко Ігор, архієпископ. Церковне життя України епохи бароко // Українське бароко. – Харків: Акта, 2004. – С. 137.

про заходи, необхідні для збереження ієрархії і вдосконалення її діяльності. Собор означив наступні чесноти, які треба мати пастирям Церкви: незлобивість, чистоту, постійність молитовного подвигу і посту, відданість православної вірі, уважне вивчення церковних догматів, готовність до сповідництва, мучеництва за православ'я, покайний настрій, простота в одязі і «поїздках». Міру пастирського морального впливу на життя пастви, як особистого, так і організованого, собор сформулював у таких настановах: постійне проведення пастирських візитацій єпископів: відвідання ними міст своєї єпархії та домів своєї пастви, проповідницькі подорожі освічених і здібних до церковного учительства «учеників» єпископських по містах, обов'язкова проповідь у церкві щонеділі, підтримка діяльності шкіл, братств, видання полемічної літератури. «Совітування о благочестії» вказувало заходи, необхідні для збереження православної ієрархії та вдосконалення її діяльності. Вони полягали в наступному: підготовка достойних кандидатів у священство і правильне їх обрання, заборона єпископам назначати собі наступників, звернення до східних патріархів по допомогу в справах церковних і запрошення з Афону на Західну Русь «преподобних мужей руських, в тому числі блаженних Кипріяна і Іоана прозванієм Вишенскаго і прочих, там находящихся, процвітающих жизнью і благочестієм і посилять на Афон, як на школу духовную, других лиц, расположенных к добродетельной жизни», відкриття нових єпархій (тут було затверджено постанову про відкриття єпископської кафедри у Черкасах)¹⁹. На цьому закінчується перший період соборної діяльності Київської православної митрополії за участю її святителя – Іова Борецького.

Особисті заслуги гетьмана Петра Сагайдачного в подіях 1620–1621 рр. та попередніх років, як видно з вищенаведеного, були вагомими. Так, Ю. Мицик опублікував лист священника Андрія Мужилловського, в якому автор прямо вказує, що Петро Конашевич-Сагайдачний завдав смертельної рани унії, «коли Єрусалимського Патріарха з багатими дарами відпровадив»²⁰. Щоправда, слід пам'ятати – усі дії гетьман Петро Сагайдачний

¹⁹ Булгаков Г. Вк. праця. – С. 145–149.

²⁰ Мицик Ю. А. Из листування українських письменників-полемістів 1621–1624 років // Записки НТШ. – Львів, 1993. – Т. 225. – С. 322, 324.

обов'язково чинив від імені і за наказом Війська Запорозького, протегували патріархові й інші полковники. Не весь цей час виходець з Галичини керував українським лицарством – у певні хронологічні відрізки він поступався булавою Яцьку Бородавці. Однак і тоді «серед козацтва існував консенсус щодо втручання в релігійну боротьбу на захист “грецької релігії”»²¹.

Історики згодні з тим, що «відновлення православної ієрархії Київської митрополії було важливим цивілізаційним актом. У перспективі він спрацював, сформувавши модерну українську націю, як націю переважно православну»²². Події у Київській митрополії 1620/21 років сприяли збереженню української ідентичності і не давали православним українцям полонізуватися, а на теренах Карпатської Русі мадяризуватися. «Православний (східний) обряд був демаркаційною лінією між українцями, з одного боку, поляками та угорцями, з іншого», – вважає історик П. Крालюк²³.

Одразу ж після Хотинської битви (вересень 1621 р.), у ході якої, завдячуючи допомозі козацького корпусу на чолі з Петром Конашевичем-Сагайдачним, османські війська зазнали поразки, польський уряд поновив репресії проти православних очільників. Як слушно вказав один з дослідників, «золоту нагоду для православної церкви було вже втрачено»²⁴. Козаки Петра Сагайдачного склали нові вимоги королеві недалеко від поля бою, і в пунктах щодо православ'я переговорної стратегії і побажань митрополита Іова Борецького не дотримались, обмежившись загальними тезами²⁵.

Гетьман Петро Сагайдачний активно впливати на ці процеси вже не був здатний – після отриманого важкого поранення він повільно помирав. Відчуваючи близьке наближення смерті, він розпорядився своїми багатими статками, зокрема на користь Православної Церкви, підтримав матеріально Львівське та Київські братства. Не забував гетьман клопотати про свою Церкву і в останньому листі до польського монарха, де залишив рядки з

²¹ *Плохій С.* Вк. праця. – С. 156.

²² *Крालюк П. М.* Петро Конашевич-Сагайдачний – творець української нації? – Харків: Фоліо, 2019. – С. 147.

²³ *Крालюк П. М.* Вк. праця. – С. 147.

²⁴ *Плохій С.* Вк. праця. – С. 161.

²⁵ *Грушевський М.* Вк. праця. – Т. 7. – С. 481–482.

проханням: «[Нехай] унія... тепер в Русі через святішого Феофана, патріарха Єрусалимського, знесена, аби на майбутнє у тій же Русі ніколи не відновлялась... ми православні, давніх Святих апостолів і Отців передання та догматів без жадної унії притримуємося»²⁶.

Петро Конашевич-Сагайдачний помер 20 квітня 1622 р. Славного гетьмана було поховано з почестями у Київському Братському Богоявленському монастирі²⁷. У Національному музеї історії України зберігається хрест, переданий гетьманом Богоявленській церкві.

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний був прославлений 2011 року Українською Автокефальною Православною Церквою, як благовірний гетьман, в соборі святих землі української. Рішенням Священного Синоду Української Православної Церкви (Православної Церкви України) від 21 серпня 2020 року підтверджено канонізацію Петра Конашевича-Сагайдачного. Пам'ять святого благовірного гетьмана звершується 20 квітня за новим стилем.

Metropolitan Dymytriy RUDYUK

HOLY FAITHFUL HETMAN PETRO KONASHEVYCH-SAGAIDACHNY AND HIS ROLE IN THE RESTORATION OF THE UKRAINIAN ORTHODOX HIERARCHY IN 1620/21

The article considers the events of the revival of the Ukrainian Orthodox hierarchy in 1620/21, which mark 400 years. The causes and consequences that led to the loss of its hierarchy by the Orthodox Church in the Commonwealth in the early seventeenth century are revealed. The role of the Ukrainian Cossacks, in particular their Hetman Petro Konashevych-Sagaidachny in the process of restoring the Orthodox hierarchy of Kyiv metropolitanate in 1620/21, is highlighted.

Keywords: *hetman, bishop, hierarchy, Cossacks, chivalry, metropolitan, patriarch, Orthodoxy, Council, church, union.*

²⁶ Предсмертное письмо гетмана Войска Запорожского Петра Конашевича Сагайдачного к польскому королю Сигизмунду III и сыну его Владиславу // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – Санкт-Петербург: В типографии Эдуарда Праца, 1865. – Т. 2: 1599–1637. – С. 73.

²⁷ *Сас П. М.* Чесний рицар Петро Конашевич-Сагайдачний: Монографія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 303–304.